

„Szerintem különbséget kell tenni a filozófiatanár és a filozófus között. En nagyon büszke vagyok arra, hogy aránylag elfogadott és jó filozófiatanár vagyok. Ez egész létem és eszméletem... Az én feladatomban az, hogy egyrészt kitűnő filozófiatanárokat készítsék fel, másrészt, hogy minden filozófiai kultúrára érzékeny értelmiségieket, kultúrahordozó értelmiségit neveljek.”

SZEGŐ KATALIN

Kellék: A Tanárnőnek egy, a lehető leghosszabb és így változatos tapasztalatokban bővelkedő kapcsolata van az egyetemmel. Bevezetőként mondjon néhány szót erről a gazdag egyetemi pályáról.

Szegő Katalin: 1955-ben végeztem a Bolyai Egyetemen és nem filozófiát, hanem történelmet. Történt ugyanis, hogy az ötvenes évek elején megszüntették a filozofia szakot csak a fővárosban maradt meg és egy darabig talán a Babeşen. Se Bukaresthez, se a Babeşhez nem volt kedvem. Akkor én még egyáltalán nem tudtam románul, de persze egyéb megfontolásaim is voltak. Két lehetőséget adtak számunkra: vagy menjünk el filológusnak, vagy pedig történésznek. Én a történelmet választottam, azt hiszem, nem volt rossz választás, a történelmet mindig nagyon szerettem, most is a kedvenceim közé sorolom, ezenkívül kiváló tanárok kezébe kerültem. Volt közöttük olyan, mint Imreh István, aki nemcsak nagy tudós, hanem nagyszerű előadó is volt – valósággal eljátszotta az újkor történelmét, – és kitűnő pedagógus. Ő lett a tanári eszményképem, annyira, hogy olykor még ma is rajtakapom magam, hogy a gesztusait utánzó. Pedig eltelt azóta egy pár év.

A másik, aki nagy hatással volt rám, Szabédi László, önként vállalt tanárom. Többedmagammal ugyanis bekérezkedtünk a világirodalom óráira. Lenyűgöző előadások voltak, sok-sok filozófiával. Tehát zseni koromban nem filozófus volt rám hatással, hanem egy történész és egy filológus-költő.

Sok olyan tanárt említhetnék, akik fenntartották a filozófiai érdeklődésemet, vagy inkább egyfajta nyitottságot a filozófiai kérdések felé. Ilyen volt például Gáll Ernő, aki az új iránti érzékenységemet alakította ki. Filozófiai műveltségem megalapozását azonban főleg Tóth Sándornak köszönhetem. Amikor gyakornok lettem a filozófia tanszéken, pontosabban a Dialektikus és Történelmi materializmus Tanszéken, akkor ő foglalkozott velem – és a többi gyakornokkal – és rögtön filozófiatörténettel kezdett „bombázni”. Emellett nagyon szigorú volt. Emlékszem, hogy *A szellem fenomenológiájának, meg A tiszta ész kritikájának* az elolvasására olyan záros határidőket adott, hogy én majdnem a fejem tetejére álltam – de bevasalta rajtam. Tehát tulajdonképpen a filozófiai formálódásom akkor kezdődött, amikor gyakornokként bekerültem a tanszékre.

K: 1959-ben összevonták a kolozsvári Babeş, illetve Bolyai egyetemeket. Hogyan alakult ekkor a tanárnő – kezdődő – oktatói pályája?

Sz.K.: Akkor amikor '59-ben meg történt a két egyetem egyesítése, engem érdekes módon átvettek. Pedig '56 után feljelentettek, hogy amikor az oroszok megszállták Magyarországot, fel voltam háborodva. Tény, hogy sírtam, de nem voltam olyan hangosan felháborodva, mint a bátrabb társaim, akik közül sokat meghurcoltak, be is zártak. Nem voltam egy bátor alkat, és nem sokat pofáztam. Mindenesetre én meg voltam róla győződve, hogy ezért a dologért engem nem fognak átvenni, de átvettek.

Akkor tehát újraindult a filozófia szekció, 2-3 tagos magyar csoportokkal is. Iszonyatos volt eleinte, mert hát gondoljuk csak meg, hogy ha 2-3 hallgatónak tart szemináriumot az ember egy éven keresztül, a végén a diák már ki se kell nyissa a száját, tudod, mit akar mondani. De aztán csak kialakult egyfajta szellemi alkalmazkodás. Bennem is kialakult, olyannyira, hogy mikor később nagy csoportokat kellett tanítanom, akkor meg az volt a baj. Annyira megszoktam, hogy nagyon intim és majdnemhogy elitképzést csinállok ezekkel a hallgatókkal, hogy később bizony nagyon rá kellett hajtsak, hogy nagyobb csoportokkal is tudjak dolgozni. Akkoriban azonban a Babeş-Bolyain a hetes létszámú csoport volt a maximum, ez volt a tömeg. Ennek – mint mondtam – megvoltak az óriási előnyei, hiszen egyfelől úri magunkban voltunk és elitképzést tudunk csinálni, másfelől pedig kisebb valószínűsége volt a besúgásnak. Ez lehet, hogy ma már nagyon furcsán hangzik, de a valóság az volt, hogy egy nagyobb csoportban az ember sohasem tudta, hogy ki miért jegyez. Aztán később kiderült, hogy nem muszáj besúgó legyen az évfolyamon, mert amikor '89-ben megtalálták a „poloskákat”, akkor evidens volt, hogy arra sem volt szükségük, hogy besúgókat szervezzenek be, mert egy az egyben meghallgathattak előadást, szemináriumot vagy amit akartak.

Szóval először is ezen a Dialektikus és Történelmi materializmus Tanszéken dolgoztam. Hát nem mondom, hogy a lelkesedésemet ki tudta váltani. A XX. kongresszus után a mi nemzedékünkben megindult egy folyamat, amelynek legkiemelkedőbb egyénisége Bretter György volt. Ő úgy vélte, hogy aki dogmatizmus-ellenes akar lenni, annak először a saját dogmatizmusaitól kell megszabadulnia. Ez nagyon sok összeütközésre adott alkalmat, mert a bírálataiban kíméletlen volt, és jól tette, hogy az volt, bár ennél fogva nagyon sok ellenséget szerzett, pontosan abból a nemzedékből, amelynek el kellett volna indulnia ezen a damaszkuszi úton. Nos, ez korántsem azt jelentette, hogy egyik napról a másikra egy újfajta gondolkodásmód jött létre, akár próbálkozás formájában is; mind ez még mindig a marxizmuson belül történt, tehát mi nem voltunk azonnal antimarxisták. Az a felismerés, hogy nekünk nincs mit kezdenünk a marxizmussal, az már a '60-as évek vége. A '60-as évekig mi is úgy jelentkeztünk, mint „reformkommunisták”; talán nem is ez a jó kifejezés, mi ugyanis azt gondoltuk, hogy belülről meg lehet változtatni a marxista gondolkodást, tehát, hogy is mondjam, az „igazi” marxizmust kerestük. A '60-as évek végére kiderült, hogy marxizmus van, de „igazi” nincs; kiderült, hogy a marxizmuson belül már nincs alternatíva. És az utánunk következő nemzedék már így is jelentkezett. Azok, akik a Diótima Kör megcsinálták – Tamás Gáspár Miklós, Szócs Géza, Egyed Péter – az a nemzedék már határozottan antimarxista attitűddel és jelszavakkal jelentkezett. A legvadabb jobb oldali vagy bal oldali – nem is tudom minek ne-

vezzem – dolog az volt, amikor valaki hegelianusnak vallotta magát. Például Huszár Vili, aki most Erlagenben tanít, és aki akkor hegelianus volt, ma már nem az. Vagy ilyen hegelianus törekvéseket mutatott például Molnár Guszti, és tanulmányozta az olasz marxistákat, illetve az olasz baloldali radikalizmust.

Tehát az utánunk következő egy „szerencsésebb” nemzedék volt, mi meglehetősen szerencsétlenek voltunk. (Ugy emlékszem, hogy ezt Bretter az egyik esszéjében meg is fogalmazta.) Mi készen kaptunk egy elrontott rendszert, és az, amit az utánunk jövő nemzedék megtett, megtehetett, mert tiszta lappal kezdett, az számunkra nem adatott meg, illetve nagyon nehezen jutottunk el odáig. Ők nemcsak radikálisabbak voltak, hanem többet is megláttak a társadalom-politikai kérdésekből, mint mi. Volt olyan csoportom, az a nevezetes kéttagú, a Huszár–Molnár páros, akiktől én többet tanultam, mint ők tőlem. Most nem tényanyagra gondolok, hanem civilkurázsira, kiállásra stb. Tehát tanultam; batorságot és szókimondást – a saját növendékeimtől. Persze, korban is közelebb álltam hozzájuk, mint érettebb kollégáim, másfelől pedig nyitott voltam ezekre a kérdésekre, s nem tudtam lelkileg összeomolni, ha azt tapasztaltam, hogy Tamás Gáspár, vagy Molnár, vagy Huszár nem marxisták.

K: Egy idő után – saját kezdeményezésére – a Tanárnő átkerült a Filozófiatörténeti Tanszékre. Milyen megfontolások álltak e döntés mögött?

Sz.K.: Versenyvizsgával mentem át a Filozófiatörténeti Tanszékre, abban a reményben, hogy a tárgy majd biztosítja az ideológiamentes oktatást, hogy a szorításból, ami a Dialektikus és Történelmi materializmus Tanszéken volt, kikerülök. Aztán rájöttem, hogy állatira tévedtem, mert ez a főnöktől is függ, és míg a Dialektikus és Történelmi materializmus Tanszéken egy nagyon liberális főnökünk volt, Kallós Miklós személyében, addig a Filozófiatörténet Tanszékét egy mereven marxista ember, Dumitru Isac vezette. Mégis, amikor az ember bement egy diákcsoporthoz, és bezárta az ajtót, gyakorlatilag rá volt bízva, hogy mit tanít. És valóban, a filozófia története, úgy tűnt, több módot ad arra, hogy megszabaduljunk az ideologikumtól:

Aztán az életemben történt egy „baleset” – muszáj volt valakinek az etikát tanítania. Ez úgy történt, hogy amikor megjelent a 36 vagy 37 parancsolat, az „Irányelvek a kommunista etikában”, akkor minden karon bevezették az etikát. Ezek a szokásos diktatúra-korabeli rohamok: mindenkinek meg kell tanulni a kommunista etikát, s így 24 óra alatt születtek „hivatásos” etika tanárok. Hát én nem így születtem meg, hanem hamarabb, amikor bevezették a filozófia szakon az etikát, ugyanis szemináriumot vezettem Gáll Ernőnél, majd egy pár pár évig tanítottam is. Gyönyörű szép anyag lenne, hogyha mondjuk etikátörténetet tanítanánk. Ám amikor el kell kezdeni azt mai szempontok szerint méretezni, akkor világossá válik – s ezt már Arisztotelész is megfogalmazta –, hogy politikumtól elvonatkoztatott erkölcsan nincs. Lehet, hogy sokan rossznéven veszik tőlem, de a politikai és erkölcsi érték közvetlen összekapcsolását nem veszi be a természetem. Még a legokosabb, legjobb formáiban – mondjuk Diderot filozófiájában – sem. Ezt a viszolygást valószínűleg a „36 parancsolat” is kialakította bennem.

Szóval amikor megjött a 36 parancsolat, akkor megesküdtem, hogy abbahagyom az etikát, mert a végletekig zavart az a bikkfanyelv, amellyel ezek a parancsolatok meg voltak írva. A legcsodálatosabb az volt, hogy erkölcsi kötelességem hazám általajkincseit szeretni. Hát ez az istennek sem tudta az érzelmeimet megmozgatni, szegény kicsi sókristályok pedig ottmaradtak szerelem nélkül. Nahát ekkor határoztam el, hogy én ezt a komolytalan dolgot nem fogom tanítani. Vagy csinálunk egy nagyon elvont fogalmi etikát, vagy úgy csináljuk, mint az angolok: az erkölcsan mint a megismerés egyik fajtája, amelyik nem parancsokat ad, hanem egyszerűen leírja a társadalom erkölcsi állapotát pozitívista módon – na dehát az világos volt, hogy ezt itt nem lehetett csinálni. Nem lehetett csinálni még a legszűkebb magyar körben sem, mert akkor rögtön az ugrott volna be, hogy esetleg a magyar ügy csupán leírás kérdése, és ezt a leszűkítést sem lehetett vállalni – tehát menekültem az egész dolog elől, és ahogy lehetett, megszabadultam tőle.

Hosszú időn keresztül tanítottam filozófiatörténetet, mielőtt jött a rendelet, hogy ez is ideológiai tárgy, így megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Ez 85-ben volt, amikor az összes humán tárgy magyar oktatását, kivéve a magyar irodalomét, megszüntették, és csak román nyelven folytatódtak. Ezt megelőzően persze megszüntették a lélektan oktatását – úgy magyar, mint román nyelven –, mivel egy ilyen egészséges népnek nem volt szüksége lélektanra, gyógypedagógiára stb. Megszüntették tehát a pszichológiát, s utána meg „leszeletelték” a még meglévő magyar nyelvű oktatást. Manapság mindig, amikor azt mondom, hogy igenis kell magyar egyetem, akkor erre gondolok, arra, hogy ez ne történjen meg, hogy ne váljék újra alkalmazhatóvá a „szalámi-taktika”.

A stratégia az lehetne, hogy legyen külön magyar egyetem, és ez lehetőleg állami legyen, mert ezt nem helyettesítheti semmilyen egyházi égisz alatt működő oktatás. Tehát ez lenne a perspektíva. Persze én tudom, hogy ez óriási akadályokba fog ütközni, és lehet, hogy csak utópia részünkről – de mint ilyent is fenn kell tartani. De vallom közben, és osztom a Gyimesi Éva nézetét, hogy igen, ez a stratégiánk, de ennek kedvéért nem mondhatunk le arról, ami most van, ami már létrejött, vagy a meglévő keretek között létrehozható. Amit már megvalósítottunk az egyetemi oktatásban, azokra kell vigyáznunk, azokat kell építenünk, ezeket kell európai szintre hoznunk – anélkül, hogy lemondanánk a valamikori önálló intézményről.

K: Többször esett szó a diákgenerációk, és – tágabb értelemben – az egyes időszakok értelmiségének a különbözőségéről. Ezeknek a generációknak mindig megfelel egy valamennyire sajátos történelmi kontextus. Ennyire meghatározó lenne a történelmi környezet a gondolkodásmód viszonylatában?

Sz.K.: Én úgy hiszem, hogy bármennyire is nem divat történelmi kontextusról beszélni, mégis *kell* beszélni róla. Lehet, hogy a volt történész beszél belőlem, de történelmi összefüggéstől eloldott nemzedék nincs. Hogy adjak egy filozófiai példát: én nem tartom véletlennek, hogy a francia egzisztencializmus divatja a második világháború után bontakozott ki. Tudjuk, hogy Sartre, Camus a háború előtt is élt, írt, lázított, de az '50-es évek eleiént akkora divatja volt irányzatuk-

nak, hogy az ember csak csodálkozni tudott rajta. És ez a zért volt, mert a felelősségérzetet, az egyéni felelősséget tagadó háborús világot követően elkezdtek beszélni az egyéni felelősségnek a primátusáról, és nyilvánvaló, hogy nem véletlen: ekkor haraptak rá. Ez pont olyan, mint amikor Marcuséra harapott rá a francia lázadó diák a '60-as évek végén.

Ezeknek a szellemi divatoknak van történeti mögöttesük, és ugyanúgy a nemzedékeket is meghatározzák mindazok a történelmi események, az a történelmi összefüggésrendszer, amiben születtek, amit meg akarnak tartani vagy változtatni; én azt hiszem, hogy ennek nagyon nagy jelentősége van, sokkal nagyobb, mint ahogy azt a posztmodernek mondják.

Persze arról lehet vitatkozni, hogy a történelmi kontextusnak kell-e legyen filozófiai rendszerbeli megfelelője, mint amilyen például a hegelianizmus volt. Én ugyan halkán néha azt hiszem, annak ellenére, hogy inkább kantiánus vagyok, mint hegelianus, hogy szegény Hegelre Marxot vetítik vissza, és ezért nem kell. Attól függetlenül, hogy a hegelianizmust nem tartom ma possibili filozófiának, s nem hiszem, hogy valaha is vissza fog kerülni a filozófiás centrumába, a történelem dinamikáját figyelembe kell veyük, mikor szociológiai vagy tágabb elméleti elemzéseket végzünk. A konkrét történelem ismerete nélkül minden ilyen elemzés üres.

K: Hogyan néz ki ez a viszony ma? Kortársakként ráláthatunk-e azokra a tényezőkre, amelyek generációnk gondolkodásmódját döntően meghatározzák?

Sz.K.: Az ember mindig azt a kort látja a legkevésbé, amelyben él. s így az ilyen diagnózisok megfogalmazása is igen problematikus. És rögtön hivatkoznék a Római Klubra, ahol csodálatos fejű emberek voltak, és akik a hatvanas évek elején azt mondták, hogy az új, a technika világához kötött nemzedék teljesen apolitikus – s a nemzedék néhány év múlva szétverte a Sorbonne-t.

K: Egy ideje egyre-másra fogalmazódnak meg azok az álláspontok, miszerint a filozófiatörténet nem tartozik a szigorúan vett filozofálás körébe, hogy sokkal inkább sorolható a történeti műfajok sorába. Mi a véleménye erről?

Sz.K.: Ez attól függ, hogy hogyan műveli az ember. Én nem tudom úgy csinálni, hogy csak történelem legyen. Nyilvánvaló, hogy akár Descartesról, akár Lockeról vagy Kantról beszélek, nem tudom megkerülni azt, hogy a mai filozófiai elméleteket figyelembe ne vegyem, azaz hogy mi az, amivel egy gondolkodó beépült az időbe. Tehát nem az az érdekes a gondolkodás történetében, hogy hány művet és mikor adtak ki, ki mikor született és mikor halt meg. hanem az a fontos számunkra, hogy mit tudott hozzáadni és milyen hatásokat tudott elérni az illető gondolkodó a gondolkodás további fejlődésében, és ez hogyan épült be nagyképűen szólva – az emberiség egyetemes kultúrájába, vagy éppenséggel egy nemzet, egy régió kultúrájába.

Tehát én nem tudom mereven elhatárolni a filozófiát és a filozófiatörténetet; lehetséges, hogy éppen ezért nem vagyok egy igazi filozófiatörténész, de nem tudok ellenállni, engem mindig „elcsábít” a téma.

K: Filozófus-e a filozófiatörténész ?

SZ.K.: Szerintem különbséget kell tenni a filozófiatanár és a filozófus között. Én nagyon büszke vagyok arra, hogy aránylag elfogadott és jó filozófiatanár vagyok. Ez az egész létem és eszméletem, de én nem vagyok egy alkotó filozófus. Nagyon jól tudom szintetizálni azt, amit mások csináltak, de én nem fogom továbbfejleszteni a filozófiai gondolkodás történetét, legfeljebb úgy tudom előkészítem szóban és írásban az alkotó típusokat, hogy ezt megtehessék. Az én feladatam az, hogy egyrészt kitűnő filozófiatanárokat készítsék fel, másrészt, hogy mindenféle filozófiai kultúrára *érzékeny* értelmiségiakat, kultúrahordozó értelmiséget neveljek. Ugyanis én még mindig azt a konzervatív nézetet vallom, hogy filozófiára szükség van, hogy nem tudunk élni nélküle.

Van egy régi rögeszmém, mégpedig az, hogy különbséget kell tennünk kultúrahordozó és kultúraalkotó értelmiségi között. Én kultúrahordozó értelmiséginek tartom a tanárt, a színészt, tehát mindazokat, akik közvetítenek, akik közvetítik számunkra a kultúrát, és akik kultúrát befogadni képes közösséget formálnak. Ők fogják kialakítani azt a réteget, amelyik az új kultúra befogadására is képes; feladatuk pedig éppen ennek az érzékenységnek a kialakítása. Persze olykor ezekből kerülnek ki az alkotók is, de nem feltétlenül esik egybe a kultúrahordozó és kultúraalkotó értelmiségi.

K: Azt állította, hogy a filozófiára mindig, minden körülmények között szükség van, hogy „nem tudunk élni nélküle”. Talán ebből a meggyőződésből fakad egy másik, előadásokon sokat emlegetett állítása: „A szellemi élet kvintesszenciája a filozófia.”

SZ. K.: Lehet, hogy ez némi túlzás, és ez egy filozófiatanár sajátos ideológiája. Én úgy érzem, hogy humániák nélkül csonka az emberiség kultúrája. Annak ellenére, hogy a technika vívmányai befolyásolják életünket, és mi szeretjük is ezt, nem attól leszünk igazán szabadok és boldogok, hogy tudom is én hány anyacsavar esik az egy fejünkre. Az lehet, hogy én ebben idejétmúlt vagyok, de én úgy érzem, hogy a kultúra egyéb vívmányaira – és nem csupán a gépi kultúrára – is szükség van. Hogy nekünk nagyobb hangsúlyt kell most tennünk a népnemzeti kultúrára, az tény, mert ez a megmaradásunkhoz szükséges, de nem biztos, hogy ez egy egészséges álláspont, s hogy ezt fenn kell tartanunk a végtelenségig. Én az a fajta értelmiségi vagyok, aki szereti megmutatni a más kultúrát is, vagy ha úgy tetszik, az európai kultúrát is.

Én úgy hiszem, hogy ott, ahol megszűnik a filozófia, az annak a jele, hogy technicizálódik az értelmiség. A filozófia jelenléte, a filozófiáé, amely mindig az emberi kérdésekre nyitott, mindig felteszi az emberi szabadság problémáját, s ha hiányzik, akkor egy nagyon pontos társadalmi diagnózist lehet kialakítani: hiányzik, mert nincs ahogy kialakuljon. Itt megjegyezném, hogy a filozófia *differentia specijicajának* tartom a vitát, a dialógust. Nyilvánvaló, hogy olyan társadalmi rendszerben, ahol nem lehet vitatkozni, ott meghal a filozófia, ott legfeljebb csak úgy marad fenn, mint filozófiatörténeti oktatás, vagy mint muzeális értékmegmutatás. Ám ha mi nem muzeális értéként, hanem az eleven kultú-

ra részeként kezeljük a filozófiát, akkor bizony kvintesszencia, mert ha nincs, akkor jelez valamit a társadalmi állapotokról, ha meg van, akkor a milyenségéből tudunk diagnózist felállítani.

K: A Tanárnő által megéltekhez és elmondottakhoz képest az elmúlt években sokat változott a Filozófia Tanszék és a filozófia oktatás szerkezete, milyensége. Melyek lennének Ön szerint a magyar filozófia oktatás sajátos problémái?

SZ.K.: Először is megváltozott a felépítési koncepció, tehát hogy mi az, amit filozófiából oktatni kell. Nyilvánvaló, hogy a marxizmus-leninizmus meghalt, olykor még túlságosan is. Ez a megváltozott struktúrájú oktatás próbál alkalmazkodni a magyarországi, valamint a nyugati egyetemek struktúrájához.

A magyar nyelvű filozófiai oktatás nehézsége az, hogy kevés a tanár. Kezdtük '89-ben, ha jól meggondolom, hárman, és ma sem vagyunk túl sokan. A komolytalanság veszélye nélkül nem lehetséges, hogy egy egész filozófiai oktatást négy-öt ember csináljon. Persze, mostmár ott van a lehetőség, hogy végzős diákokat behozzunk az egyetemre, de ahhoz, hogy egy fiatal megfelelő szinten tanítson, legalább öt év kell. Lehet, hogy lenézem a képességeiket, de tanítani is meg kell tanulni, ki kell alakítani a jó értelemben vett pedagógiai rutint; másrészt pedig akkumulálni kell, mert lehet ugyan nagyon tehetséges egy fiatal tanár, de ahhoz, hogy igazán kompetens legyen, nagyon sokat kell tanulnia. Mindezek ellenére reményteljes dolog, hogy mostmár vannak végzőseink, akik középiskolákba is kimennek, s így nem érettségizettek fogják tanítani a filozófiát; az egyetemre is tudunk behozni fiatalokat, akik majd átveszik tőlünk az oktatást.

K: Többször állította a Tanárnő, hogy a filozófiában nem mindig az igazságérték a döntő, hogy akár „téves hipotézisből is szép filozófia rendszert lehet építeni”.

SZ.K.: Valóban, a filozófiában nem kell mindig kivont karddal rohanni az igazság után. Ez az „igazságkeresősi”, s egyáltalán a filozófiának az a rögeszméje, hogy tudománnyá kell válnia, nem mindig állja meg a helyét. Nem vagyok szkeptikus, sem cinikus – ezzel nem a filozófia igazságértékét akarom aláásni.

Ott van például Bruno esete. Ma már el tudjuk dönteni, hogy Bruno panteizmus egy elhibázott hipotézis, ám ez nem jelenti azt, hogy egy merőben értéktelen filozófiát hozott létre. Részletkérdéseiben ugyanis olyan megoldásokat tudott adni, amelyek ma is élő, eleven problémák, és szépen tudta művelni ezt a filozófiát. Nos, nem úgy szépen, hogy a dialógusok irodalmi igényvel vannak megírva, hanem a logikumból fakadóan. A logikumnak is megvan a maga esztétikuma, a logikai koherencia, a filozófiai diskurzus lendülete, igazságvágya lehet szép, vagyis nyújthat esztétikai élményt.

Másik példa: tudjuk, hogy az emberi méltóság gyökerei nem ott vannak, ahol Pico látta, hogy volnának; de azért nem mondjuk, hogy filozófiája merőben elhibázott. Erre vonatkozik, amit mondtam.

K: Végeztül pedig kérnénk, arra válaszoljon, miként látja a magyar filozófia, az erdélyi magyar filozófia létét, lehetőségét.

Sz.K.: Nekem az a véleményem, hogy van egy integráns magyar kultúra, melynek mi is részei vagyunk. Hiszem, hogy ezt nacionalizmus, vagy hagyomány felé való kacsintgatás nélkül mondhatom. Tény és való, hogy vannak olyan regionális problémáink, amelyeket nekünk kell megoldanunk. Egy magyarországi tanár megengedheti magának, hogy kozmopolita legyen, mert mögötte van a magyar államiság stb. Ez nagyon leegyszerűsíti a kérdést, és éppen ezért mi nem nagyon engedhetjük meg magunknak ezt a dolgot. Az anyaországi oktatás, maga mögött tudva az állami szerveződést, jobb, gördülékenyebb, mint nálunk, ám ezek a nehézségek nem azt jelentik, hogy nem vagyunk annak a kultúrának a részei. Nekünk arra kell törekednünk, hogy kialakítsunk egy intézményrendszert; és itt nem feltétlenül csak egy önálló egyetemre gondolok, hanem a kutatást elősegítő, elitet létrehozó intézményrendszerre is. Ez az intézményrendszer egyaránt kell figyeljen az általános, egyetemes magyar kultúrára, és egy Európába ágyazott nemzeti kultúrára, illetve az itteni sajátosságokra, mert itteni sajátosságaink vannak. Én például nem tudok elképzelni a két világháború között Tavaszy-kérdésfelvetést az anyaországban. Tavaszy a kisebbségben élő magyarok etikáját célozta meg, nem általában a magyarok etikáját. Tehát a kisebbségi lét hozza számára azokat a kérdéseket, amelyeket ismerünk.